

کتابشناسی سالشماری از چاپهای شیراز

۱۲۸۰ ق - ۱۳۳۰ ق

دکتر احمد شعبانی

یادداشت‌های مقدماتی

بحث در زمینه چاپ و چاپخانه در ولایت ایران و از آن جمله شهر شیراز از گفتگویی قدیمی است که در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. نخستین عامل این مباحثات متنوع به نداشتن گزارشات دقیق از اوضاع فرهنگی و پیشرفت‌های اجتماعی بلاد و نداشتن اسناد و مدارک موثق باز می‌گردد. اهم این قبیل دقیق در باب چاپ کتاب در شیراز به قرار ذیل ترسیم شده:

الف. زنکر از کتابشناسان اروپایی مدعی است که کتابی تحت عنوان ملاحظات در خصوص خواجه حافظ شیرازی تألیف اگوست ای. ای هرین در بن در فوریه ۱۸۰۶ میلادی / ۱۲۲۱ - ۱۲۲۰ هجری قمری در شیراز به طبع آمده است.^۱ البته این سخن چندان به واقعیت نبوده و نافی قول جمیع مورخین در باب بهرجویی اولین چاپخانه در دوره قاجار است که در سال ۱۲۳۳ هجری قمری به نام آقازین‌العابدین تبریزی به حمایت میرزا در تبریز کارگزاری شد.

ب. سیدحسن تقی‌زاده در مقاله‌ای موسوم به «چاپخانه و روزنامه در ایران» می‌نویسد: «در شیراز تقریباً در سال ۱۲۵۴ ه.ق. چاپخانه سنگی دایر شد، ولی گویا غیر از یک کتاب (قرآن مجید) کتابی دیگر در آن چاپ نشد.»^۲

ج. خاناباا مشار تهرانی در فهرست کتابهای چاپی فارسی نخستین کتاب چاپی در

۱. محبوبی اردکانی، حسین. تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۴. ص ۲۱۱.

۲. تقی‌زاده، حسن. «چاپخانه و روزنامه در ایران» کاوه. سال ششم شماره ۵ (۱۳۳۹ ه.ق). ص ۱۱ - ۱۴.

شیراز را موسوم به هدایة العباد الی طرق الرشاد به سال ۱۲۸۱ هجری قمری ضبط کرده است.^۱

نکته محوری و عمده که از تنظیم مواد کتابی در یک ناحیه استنتاج می شود جریان فعال و عملکرد نشر و طبع است که از کتابشناسی ذیل که به شیوه تاریخی تنظیم شده، حاصل می شود. چاپ به صورت فعال از سال ۱۳۰۹ هجری قمری در شیراز مرسوم شده تا پایان دوره ناصری چند عنوان در چاپخانه سعادت و مطبعة سپهر نشر می شود. باجلوس مظفرالدین شاه در سال ۱۳۱۳ ه.ق. و انتقال بخشی از اقتدار دولت و حکومت به عوام نشر و میزان آمار آن در شیراز شدت یافته به نحوی که عناوین منتشره در سال ۱۳۱۶ ه.ق. قابل توجه است. در سنوات مظفری چاپخانه ها و مطبعه هایی مانند محمد هادی، محمدی، سعادت، شاپور و گلزار حسینی فعال بوده و مطبعة محمدی سرآمد این گونه اصناف از لحاظ کمیت کار محسوب می شود. موضوع غالب کتب مسائل شرع و دین بوده و بعضاً شعر و ادبیات نیز در این فهرست مشاهده می شود. روند عادی مجدداً در دوره حدوث انقلاب مشروطه و دوره استبداد صغیر دچار دگرگونی می شود، چنانچه از سنه ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۷ ه.ق. عناوین منتشره حدودی ناچیز دارد، متقابلاً موضوعات نیز متنوع شد، از جمله در همین سالها است که رساله در تشویق و تحریض مشروطه مشروعه از پیشوای معروف سیاسی حاج سید عبدالحسین مجتهد لاری و کتابچه قانون بلدیہ چاپ می شود. با پایان دوره محمدعلی شاهی چاپ در شیراز توسعه و گسترش یافته، اما نکته قابل ملاحظه آنکه هیچگاه منابع علمی و علوم تجربی در این دوره مورد توجه مؤلفین به عنوان ماده چاپی برای مخاطبین در این شهر نمی باشد.

منابع و محدودیت کار

مواد این کتابشناسی از فهرست وسیعی است که موسوم به فهرست کتب سنگی چاپ شیراز به توسط راقم و محمدصادق فقیری تهیه و تدوین شده، منابع اصلی فهرست کتب سنگی چاپ شیراز عبارت است از:

۱. فهرست کتابهای چاپی فارسی از آغاز تا آخر ۱۳۴۵ از خاناباا مشار تهرانی
۲. فهرست کتابهای چاپی فارسی، ذیل فهرست مشار از کرامت رعنا حسینی

۳. فهرست کتابهای چاپی عربی ایران: از آغاز چاپ تاکنون از خانابا مشار تهرانی
۴. یادداشتهای پراکنده مرحوم محمدصادق فقیری که به لطف و عنایت دوست اهل کتاب مجتبی زمان ثانی در اختیار راقم واقع شد.
۵. یادداشتهای شخصی که ناشی از مطابقت فهرستهای کتب سنگی با منابع مکتوب و برگه‌دان کتابخانه ملی می‌باشد.

بر این قرار کتابشناسی تاریخی مواد کتابی در شیراز تنظیمی تاریخی از مواد کتب سنگی در طول نیم قرن از ۱۲۸۱ تا ۱۳۳۰ هجری قمری در این بلاد است. مهمترین محدودیتی که فهرست حاضر را تحت تأثیر قرار داده عدم اشاره به موادی است که سنه تاریخ چاپ ندارد، بر این مبنا نمی‌توان به آمار دقیق کتب چاپی در این دوره دست یافت، مگر مواد به صورت مستقیم مورد مشاهده محقق قرار گرفته از نوع خط کاتبین، کاغذ و مسائلی از این قبیل فقط حدود تاریخی را ناده مورد گمان قرار داد.

۱۲۸۱ هجری قمری

۱. هدایة العباد الی طریق الرشاد. حاج شیخ مهدی کجوری. به اهتمام شیخ صدرا و حاج غلامرضا لاری.

۱۳۰۹ هجری قمری

۲. مواد امتحانیه. سیدحسین کاشانی. شیراز: سنگی. رقعی. مطبوعه سعادت، ۱۳۰۹ ه.ق. ۱۸ ص.

۱۳۱۲ هجری قمری

۳. ضیاء المستضیین. حاج سیدعبدالله بن ابوالقاسم موسوی بلادی بهبهانی. شیراز: سنگی. ۱۳۱۲ ه.ق.

۱۳۱۳ هجری قمری

۴. رباعیات حکیم عمر خیام. شیراز: سنگی. جیبی. مطبوعه سپهر، ۱۳۱۳ ه.ق. ۱۲۴ ص.

۱۳۱۴ هجری قمری

۵. آیات النازلة فی شأن علی و تفسیرها. حاج سیدعبدالحسین بن عبدالله موسوی دزفولی لاری. شیراز سنگی، ۱۳۱۴ ه.ق.

۱۳۱۵ هجری قمری

۶. رساله عملیه. علی اکبر فال اسیری. شیراز: سنگی ۱۳۱۵ ه.ق. ۲۸۳ ص.
 ۷. قصیده در مدح ائمه انام علیهم السلام، قصیده در ولادت حضرت سیدالشهداء و تبریک معجزه حضرت شاهچراغ. میرزا عباس الملقب بمؤید الشعراء. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدهادی، ۱۳۱۵ ه.ق. ۱۵ ص.
 ۸. مقالات نظامی. عبدالکریم شیرازی. شیراز: سنگی، ۱۳۱۵ ه.ق. ۲۴۶ ص.

۱۳۱۶ هجری قمری

۹. تاج التصاریف (فارسی و عربی). حیدر علی فرسوده تاج الشعرا متخلص به نوا. شیراز: سنگی. مطبع محمدهادی، ۱۳۱۶ ه.ق.
 ۱۰. سالنامه (شعر). شیخ احمد بن ملا حافظ عقیلی (ادیب کرمانی). شیراز: سنگی، ۱۳۱۶ ه.ق، ۱۵۵ + ۴۵۵ ص.
 ۱۱. صلوات نامه. شیراز: سنگی. جیبی. چاپخانه سعادت، انتشارات کتابفروشی شاپور، ۱۳۱۶ ه.ق، ۱۵ ص.
 ۱۲. مختلف المسائل من جميع الرسائل. حاج سید عبدالحسین بن عبدالله دزقولی معروف به لاری. شیراز: سنگی. رقعی، ۱۳۱۶ ه.ق، ۱۳۱۶ ه.ق. ۶۰ ص.
 ۱۳. نخبه در واجبات و مهمات از فروع دینیه. حاج محمدابراهیم کلباسی. شیراز: سنگی. خشتی. مطبع محمدی، ۱۳۱۶ ه.ق. ۱۹۷ ص.
 ۱۴. نوش آفرین گوهر تاج. شیراز: سنگی. خشتی. سبعی و سرمایه مدیر کتابخانه دانش پور، ۱۳۱۶ ه.ق. ۶۲ ص.

۱۳۱۷ هجری قمری

۱۵. مطلع الانوار و منبع الاسرار (فارسی و عربی). حاج میرزا ابوالحسن بن حاج اسمعیل تاجر اصطهباناتی. شیراز: سنگی. رقعی ۱۳۱۷ ه.ق. ۳۰۱ ص.

۱۳۱۸ هجری قمری

۱۶. استغفار نامه، توبه و مناجات (شعر). شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۱۸ ه.ق. ۱۱ ص.

۱۷. تاج المناطق (شعر). میرزا حیدرعلی ملقب به تاج الشعرا. شیراز سنگی، جیبی، مطبع محمدی. ۱۳۱۸ ه. ق. ۵۵ ص.

۱۸. رستم نامه. شیراز. سنگی. وزیری. مطبع شاپور، ۱۳۱۸ ه. ق. ۱۰۸ ص.

۱۹. لباس التقوی. آقا سید جمال الدین صدر الواعظین اصفهانی. شیراز: سنگی. رقعی. مطبع محمدی، ۱۳۱۸ ه. ق. ۹۵ ص.

۱۳۱۹ هجری قمری

۲۰. آیات النازله فی شأن علی و تفسیرها. شیراز. سنگی. رقعی. مطبعه محمدی، ۱۳۱۹ ه. ق. ۱۱۱ + ۶۲ ص. (با قصائد فارسیه و عربیه، و اکسیر السعادة فی اسرار الشهادة: در یک جلد).

۲۱. تابشیر الحکمه. میرزا ابوالقاسم بن عبدالنبی حسینی شریفی ذهبی راز شیرازی. شیراز: سنگی، ۱۳۱۹ ه. ق. ۸۰ ص.

۲۲. حدیث کساء و ترجمه منظوم آن به شعر. وفائی شوشتری. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۱۹ ه. ق. ۱۵ ص.

۲۳. رساله عملیه. شیخ محمد امام جمعه بوشهری آل عصفور. شیراز: سنگی. رقعی، ۱۳۱۹ ه. ق. ۱۵۵ ص.

۱۳۲۰ هجری قمری

۲۴. تخبه الدعوات (در بیان اعمال ماه رجب المرجب). با تصحیح آقا میرزا ابراهیم. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۲۰ ه. ق. ۳۹ ص.

۱۳۲۱ هجری قمری

۲۵. الاجرومیة (در صرف و نحو عربی). شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی. ۱۳۲۱ ه. ق. ۹۶ ص.

۲۶. مختصری از کتاب مفتاح الهدایة مسمی به راه راست. حاشیه از میرزا ابراهیم شیرازی محلاتی. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی. ۱۳۲۱ ه. ق. ۷۲ ص.

۱۳۲۲ هجری قمری

۲۷. خلاصه الذهب (در بیان سلسله ذهبیه رضویه). مجد الاشراف جلال الدین سید محمد شریفی حسینی ذهبی شیرازی. شیراز: سنگی. رقعی، ۱۳۲۲ ه. ق. ۸۸ ص. (با روحیه القدسیه سید قطب الدین سید محمد در یک جلد).

۲۸. رساله نور علی نور. میرزا ابوالقاسم بن عبدالنبی حسینی شریفی ذهبی راز شیرازی. شیراز: سنگی مطبعه محمدی، ۱۳۲۲ هـ ق، ۲۲۳ ص.
۲۹. آثار احمدیه. مجدالاشرف سید محمد رضاین ابوالقاسم ذهبی شیرازی. شیراز: سنگی. جیبی. ۱۳۲۳ هـ ق. ۱۲۳ ص.
۳۰. دُررالافکار. میرزا ابراهیم محلاتی. شیراز. سنگی. جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۲۳ هـ ق. ۳۹ ص.
۳۱. مرآة الآیات. آقا سید محمد شریف موسوی. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۲۳ هـ ق. ۵۵ ص.

۱۳۲۴ هجری قمری

۳۲. اشترنامه (شعر). شیخ محمد حسین قزوینی حسینی شیرازی. شیراز: سنگی. ۱۳۲۴-۱۳۲۸ هـ ق.
۳۳. دوره ثانیة صرف عربی. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع اسلامیه، ۱۳۲۴ هـ ق. ۶۲ ص.
۳۴. مهر و ماه (شعر). حاج محمد حسین بن محمد حسن حسینی قزوینی شیرازی. شیراز: سنگی، ۱۳۲۸-۱۳۲۴ هـ ق. (ضمیمه خمسة حسینی).
۳۵. نوشر آفرین. به اهتمام میرزا داود شیرازی و آقامهدی عبدالحسین تاجر تبریزی. شیراز: سنگی. خشتی. مطبع گلزار حسینی، ۱۳۲۴ هـ ق. ۱۰۴ ص.
۳۶. وامق و عذرا. حاج محمد حسین بن محمد حسن حسینی قزوینی شیرازی. شیراز: سنگی، ۱۳۲۸-۱۳۲۴ هـ ق. ۶۲ ص. (ضمیمه خمسة حسینی).

۱۳۲۵ هجری قمری

۳۷. رساله در تشویق و تعریض مشروطه مشروعه. حاج سید عبدالحسین مجتهد لاری. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی. ۱۳۲۵ هـ ق. ۵۶ ص.
۳۸. شمس التصاریف. میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی. شیراز: سنگی. جیبی. مطبعه گلزار حسینی، ۱۳۲۵ هـ ق. ۱۳۵ ص.

۱۳۲۶ هجری قمری

۳۹. تذکره الاولیاء. میرزا ابوالقاسم بن عبدالنبی حسینی شریفی ذهبی راز شیرازی. شیراز: سنگی. مطبع محمدی، ۱۳۲۶ هـ ق. ۹۵ ص.

۴۰. چهل طوطی. شیراز: سنگی. رقمی. مطبع سپهر، مطبع محمدی، ۱۳۲۶ ه.ق. ۴۷ ص.

۴۱. راه راست (مفتاح الهدایة). میرزا ابراهیم بن محمد علی محلاتی شیرازی. به اهتمام شیخ یوسف حدائق. شیراز: سنگی. ۱۳۲۶ ه.ق. ۷۱ ص.

۱۳۲۷ هجری قمری

۴۲. کتابچه قانون بلدیه. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۲۷ ه.ق. ۳۲ ص.

۴۳. کتاب ناسخ الامثلة اجمالی. آقاشیخ عبدالرحمن. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع دارالهدایه، ۱۳۲۷ ه.ق. ۱۵ ص.

۱۳۲۸ هجری قمری

۴۴. جبر و مقابله. میرزا محمد صادق. شیراز: جیبی مطبع ایالتی، ۱۳۲۸ ه.ق. ۹۵ ص.

۴۵. راه راست (مفتاح الهدایة). میرزا ابراهیم بن محمد علی محلاتی شیرازی. شیراز: سنگی. مطبع ایالتی، ۱۳۲۸ ه.ق. ۱۴۸ ص.

۴۶. رساله سؤال و جواب سمات (بطریق النجاة). سید محمد کاظم طباطبائی یزدی. شیراز: سنگی. رقمی. مطبع محمدی، ۱۳۲۸ ه.ق. ۷۹ ص.

۴۷. کتاب عاق والدین. شیراز: سنگی. جیبی. کتابفروشی مهرگان، ۱۳۲۸ ه.ق. ۱۵ ص.

۴۸. مختصر مفید در شواهد توحید. حاج سید عبدالله بن ابوالقاسم موسوی بلاری

بهبهانی بوشهری. شیراز: سنگی. مطبع محمدی، ۱۳۲۸ ه.ق. ۴۸ ص.

۴۹. هادی السبیل (شعر). میرزا سید عبدالوهاب کازرونی متخلص به سعیدی. شیراز:

سنگی. مطبع ایالتی، ۱۳۲۸ ه.ق. ۷۳ ص.

۱۳۲۹ هجری قمری

۵۰. اصول عقاید. آقامیرزا علی محمد خان حمزوی ملقب به امین خاقان. شیراز:

سنگی. جیبی. مطبع ایالتی، ۱۳۲۹ ه.ق. ۶۳ ص.

۵۱. اعتدالی و دموکرات. اعتمادالتولیه عنایت الله بن ابوالحسن دستغیب روحی

شیرازی. شیراز: سنگی. جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۲۹ ه.ق. ۸۶ ص.

۵۲. انتقاد التواریخ. حاج آقا بن حاجی ابوالحسن کازرونی. شیراز: سنگی. چاپ

احمدی، ۱۳۲۹ ه.ق. ۵۲ ص.

۵۳. توحید مفضل. شیراز: سنگی رقی. مطبعه محمدی، ۱۳۲۹ ه.ق. ۲۰۰ ص.
 ۵۴. کتاب الاول من الدروس النحویه و هو مقرر للفرقه الثالثه الابتدائیه. ناصف، محمد افندی، شیخ مصطفی طوموم. شیراز: سنگی رقی. مطبع شمس، مطبع احمدی، ۱۳۲۹ ه.ق. ۱۴۴ ص.

۱۳۳۰ هجری قمری

۵۵. دقائق العدلیه. ابن اسد الله محمدرضا. شیراز: سنگی جیبی. مطبع محمدی، ۱۳۳۰ ه.ق. ۸۰ ص.

۵۶. دوستاناران وطن. سردار احینکه لاهوری. ترجمه علی اصغر حکمت. شیراز: سنگی جیبی. کتابخانه معرفت، ۱۳۳۰ ه.ق. ۳۲۶ ص.

۵۷. کتاب علی. مشتمل بر اصول دین و تاریخ ائمه معصومین (ع). شیراز: سنگی جیبی. مطبعه آئینه، ۱۳۳۰ ه.ق. ۱۲۰ ص.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی